

Dariusz Kwiatkowski¹

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydział Teologiczny

Natura i cel pokuty w irlandzkich księgach pokutnych z V i VI wieku

Choć dzieło zbawienia dokonało się i człowiek uczestniczy w nim przez przyjęcie sakramentu chrztu, nie sprawia to jednak, że grzech przestał istnieć. Rzeczywistość grzechu nie jest obca chrześcijaninowi także po chrzcie. Święty Jan Apostoł zdecydowanie stwierdza: „Jeśli mówimy, że nie mamy grzechu, to samych siebie oszukujemy i nie ma w nas prawdy” (1 J 1,8). Jednakże trzeba dodać, że Nowy Testament najczęściej ukazuje rzeczywistość grzechu w połączeniu ze zbawczym działaniem Jezusa Chrystusa. On przyszedł na ziemię, ponieważ chciał ocalić to, co zginęło i dlatego od początku swojej publicznej działalności „poszukuje” grzeszników, aby przebaczyć im grzechy i dać zbawienie (por. np.: Mt 9,1-8; 9,12-13; Łk 7,36-49; J 4,1-42; 21,1-19).

Bazując na nauczaniu Jezusa o tajemnicy Bożego miłosierdzia (np. Łk 15,1-32; 1 J 1,9) oraz otrzymując od Chrystusa władzę odpuszczania grzechów (J 20,22-23), Kościół od początku swego istnienia wypracował określone praktyki pokutne, które miały prowadzić człowieka do nawrócenia i odpuszczenia grzechów. Praktyki te na przestrzeni wieków zmieniały się i przybierały różne formy.

Celem artykułu jest ukazanie natury i celu pokuty w życiu chrześcijan na podstawie irlandzkich ksiąg pokutnych. Wybór źródeł spowodowany jest zmianami dotyczącymi praktyk pokutnych, które narodziły się w Kościele powstającym na Wyspach Brytyjskich. W okresie od IV do VI wieku pokuta przestała być sprawą osobistą i indywidualną pojedynczego chrześcijanina. Praktyki pokutne były regulowane przez Kościół oraz w Kościele. Ten okres nazywamy okresem pokuty instytucjonalnej. Kwestie odpuszczania grzechów oraz praktyk pokutnych regulowały w tym czasie lokalne i regionalne synody i stąd okres ten nosi nazwę pokuty kanonicznej. Prawo dotyczące odpuszczania grzechów stanowiły

---

¹ Dariusz Kwiatkowski – prezbiter diecezji kaliskiej, dr hab., prof. UAM, Kierownik Zakładu Teologii Praktycznej na Wydziale Teologicznym UAM w Poznaniu, e-mail: darkwt63@amu.edu.pl, ORCID: 0000-0002-8014-0016.

między innymi synody w: Elwirze (306 r.), Tours (416 r.), Epaonie (517 r.), Orleanie (511 r.), Arles (524 r.). Pokuta była niepowtarzalna i często bardzo surowa, co z czasem doprowadziło do jej kryzysu, który najczęściej przejawiał się w tym, że odkładano podjęcie pokuty za popełnione grzechy na ostatnie lata. Ten rodzaj pokuty był także uciążliwy dla biskupów, gdyż zasadniczo tylko oni przyjmowali do stanu pokutników i udzielali rozgrzeszenia. Ponieważ począwszy od V wieku chrześcijaństwo przyjmowały całe narody, biskupom trudno było dotrzeć do wszystkich osób pragnących podjąć publiczną pokutę. Ta sytuacja zmieniła się w V i VI wieku na Wyspach Brytyjskich, gdzie powstała zupełnie inna forma praktykowania pokuty. Był to rodzaj pokuty indywidualnej, która wyrażała się w tym, że zakonnicy przebywający w klasztorach wyznawali swoje grzechy przed kapłanami i od nich otrzymywali pokutę i rozgrzeszenie. Z takiej spowiedzi korzystano wielokrotnie, w zależności od potrzeby. Rodzaj i waga pokuty zależały od popełnionego grzechu. Istniały pewne „taryfy” pokutne ściśle związane z określonymi grzechami. Oznaczało to, że zarówno osoby duchowne, jak i wierni mieszkający wokół klasztorów i kościołów mogli się spowiadać wiele razy w ciągu roku. W zależności od ciężkości popełnionego grzechu stosowano różne pokuty. Można tu wymienić: post (najczęstsza forma pokuty), modlitwę, noszenie włosiennicy, kary cielesne, jałmużna, ofiary na kościoły, a nawet wydalenie z miejsca zamieszkania². Trzeba jednak zaznaczyć, że doświadczenie grzechu, podjęcie pokuty i rozgrzeszenie nie były celem samym w sobie. Stąd problemem badawczym będzie przedstawienie natury i celu pokuty w Kościele rodzącym się na Wyspach Brytyjskich.

W poszukiwaniach badawczych, chcąc zrealizować postawiony cel, odwołamy się do najstarszych ksiąg pokutnych, które powstawały w Irlandii w okresie od V do VI wieku. Wybieramy ten okres, ponieważ były to początki nowych praktyk pokutnych, które z czasem przyjęły się w całym Kościele. Badania źródeł rozpoczniemy od dokumentacji związanej z życiem i działalnością św. Patryka³, następnie przejdziemy do *Księgi pokutnej Finniana* (przed 550 r.)⁴ i zakoń-

---

² Por.: C. Vogel, *Il peccatore e la penitenza nel medioevo. Il edizione italiana riveduta e ampliata a cura di Clara Achille Cesarini*, Torino 1988, s. 16; B. Nadolski, *Liturgika. Sakramenty, sakramentalia, błogosławieństwa*, t. III, Poznań 1992, s. 96-97; D. Kwiatkowski, *Rzeczywistość grzechu i praktyki pokutne w „Paenitentiale Vigilantium (albeldense)”*, „Liturgia Sacra” 18(2012)1, s. 113-126.

³ *Synodus S. Patrici, etc. In Hibernia (456) Incipit*, Mansi VI, 513; Wilkins 2; Bieler 54; Ciprotti 37, tłum. B. Frontczak: *Synod św. Patryka, itd. w Irlandii (456)*, w: *Księgi pokutne* (Synody i Kolekcje Praw, t. 5), układ i oprac. A. Baron, H. Pietras SJ, ŻMT 58, Kraków 2011, s. 2*-6*.

⁴ *Poenitentiale Vinniani* (Finnian) (ante 550), Wasserschleben 108-119; L. Bieler 74-94; P. Ciprotti 8-16, tłum. A. Baron, J. Łukaszewska-Haberko, H. Pietras: *Księga pokutna Finniana* (przed 550), w: *Księgi pokutne* (Synody i Kolekcje Praw, t. 5), układ i oprac. A. Baron, H. Pietras SJ, ŻMT 58, Kraków 2011, s. 14*-24*.

czymy na *Księdze Pokutnej św. Kolumbana* (ok. 543-615)⁵. Uzupełnieniem do wymienionych źródeł będą: *Kanony przypisywane św. Patrykowi*⁶, *Wypisy z Księgi Dawida*⁷, dokumenty synodu Północnej Brytanii (ok. 519 r.)⁸, synod w Lucus Victoriae (ok. 569 r.)⁹ i tzw. *Wstęp Gildasa o pokucie z VI wieku*¹⁰. Wybór źródeł jest umotywowany tym, że księgi te stały się swego rodzaju prototypem dla późniejszych penitencjałów¹¹, które powstawały w całym Kościele zachodnim i przez wieki regulowały kwestie związane z grzechem i pokutą¹². Tam też należy szukać źródeł spowiedzi indywidualnej praktykowanej do naszych czasów.

⁵ *Paenitentiale Sancti Columbani* (ca. 543-615), (J. Laporte, *Le Penitentiel de Saint Coloman. Introduction et édition critique*), Monumenta Christiana Selecta 4, Tournai, Desclée 1958; cf. Bieler 96-106, tłum. S. Kalinkowski: *Księga pokutna św. Kolumbana* (ok. 543-615), w: *Księgi pokutne* (Synody i Kolekcje Praw, t. 5), układ i oprac. A. Baron, H. Pietras SJ, ŻMT 58, Kraków 2011, s. 31*-37*.

⁶ *Canones S. Patricio adscripti*, Mansi VI, 521-528; Wilkins 6-7, tłum. B. Frontczak: *Kanony przypisywane św. Patrykowi*, w: *Księgi pokutne* (Synody i Kolekcje Praw, t. 5), układ i oprac. A. Baron, H. Pietras SJ, ŻMT 58, Kraków 2011, s. 7*-8*.

⁷ *Excerpta de Libro Davidis* (ca. 500-566), Wasserschleben 101-102; Haddan 118-120; Schmitz I, 492-493; Bieler; Ciprotti, tłum. J. Łukaszewska-Haberko, H. Pietras: *Wypisy z Księgi Dawida* (ok. 500-566), w: *Księgi pokutne* (Synody i Kolekcje Praw, t. 5), układ i oprac. A. Baron, H. Pietras SJ, ŻMT 58, Kraków 2011, s. 9*-11*.

⁸ *Synodus Aquilonalis* (ca. 519), Wasserschleben 103; Haddan 117; Schmitz I, 493-494; Bieler 66; Ciprotti 18, tłum. J. Łukaszewska-Haberko, H. Pietras: *Synod Północnej Brytanii* (ok. 519), w: *Księgi pokutne* (Synody i Kolekcje Praw, t. 5), układ i oprac. A. Baron, H. Pietras SJ, ŻMT 58, Kraków 2011, s. 12*-13*.

⁹ *Sinodus Luci Victoriae* (ca. 569), Wasserschleben 104; Haddan 118; Schmitz I, 494; Bieler 68; Ciprotti 19, tłum. J. Łukaszewska-Haberko, H. Pietras: *Synod w Lucus Victoriae* (ok. 569), w: *Księgi pokutne* (Synody i Kolekcje Praw, t. 5), układ i oprac. A. Baron, H. Pietras SJ, ŻMT 58, Kraków 2011, s. 25*-26*.

¹⁰ *Praefatio Gildae de poenitentia* (s. VI), Wasserschleben 105-108; Haddan 113-115; Smitz I, 496-497; Bieler 60-65; Ciprotti 19-21, tłum. J. Łukaszewska-Haberko, H. Pietras: *Wstęp Gildasa o pokucie* (w. VI), w: *Księgi pokutne* (Synody i Kolekcje Praw, t. 5), układ i oprac. A. Baron, H. Pietras SJ, ŻMT 58, Kraków 2011, s. 27*-30*.

¹¹ Kościół irlandzki, a potem także inne Kościoły w Europie, troszcząc się o poważne traktowanie pokuty i uniknięcie nadużyć, tworzył specjalne pomoce dla spowiadających kapłanów. Zaczęły powstawać księgi, które nazywano „penitencjałami”. Zawierały one najczęściej wykaz grzechów oraz odpowiadające im pokuty. Niekiedy dodawano także teologiczne znaczenie pokuty, nawrócenia i pojednania z Bogiem. Por. A. Santantoni, *Riconciliazione in Rona nell'Occidente non romano*, w: *Scientia Liturgica. Sacramenti et Sacramentali*, red. A. J. Chupungco, t. 4, Casale Monferrato 1984, s. 144.

¹² Praktyki pokutne powstałe w Irlandii poprzez Wyspy Brytyjskie przedostały się na kontynent europejski. Przyczyniła się do tego misyjna działalność misjonarzy irlandzkich. Tak zwana powtarzalna „pokuta taryfikowana” szybko przyjęła się we Francji, w Nadrenii i Hiszpanii. Dla wiernych nowy sposób czynienia pokuty był bardzo praktyczny i o wiele łatwiejszy niż wcześniejsza niepowtarzalna pokuta instytucjonalna. Por. A. G. Martimort, *La Chiesa in preghiera. I sacramenti*, t. 3, Brescia 1987, s. 130-133.

Chcąc osiągnąć zamierzony cel badawczy, posłużymy się metodą historyczno-krytyczną oraz liturgiczno-kontekstualną. W ten sposób, odwołując się do wskazanych źródeł, ukażemy naturę i cel pokuty oraz jak te rzeczywistości odnosiły się do wybranych grzechów i osób je popełniających¹³.

1. Pokuta drogą do nawrócenia serca

Celem prawdziwej pokuty było doprowadzenie człowieka do nawrócenia jego serca. Temat nawrócenia i pokuty pojawia się bardzo często na kartach Starego Testamentu. W sposób szczególny heroldami Boga wzywającego do nawrócenia byli prorocy. W swym przepowiadaniu nie przestawali wzywać do porzucenia grzechów i wejścia na drogę nawrócenia. Bardzo mocno podkreślali, że nie wystarczą postawy zewnętrzne w formie składanych ofiar, ale potrzebne jest przede wszystkim nawrócenie serca (np.: Sdz 20,26; Iz 22,12; Jon 3,5-8; Am 5,4.6; 6,1-6; Iz 1,11-15; 6,10; 10,21; So 2,3; Jr 3,11; 4,1-4; 18,11; 36,3; Ez 3,16-21; 22,1-31; 33,10-20)¹⁴.

Również Jezus w swojej mesjańskiej misji poszukuje grzeszników. On przyszedł na ziemię, aby ocalić to, co zginęło i dlatego od początku swojej publicznej działalności „poszukuje” grzeszników, aby przebaczyć ich grzechy i wyzwolić z niewoli zła. Faryzeuszom zgorszonym faktem przebywania z grzesznikami Jezus odpowiadał: „Nie potrzebują lekarza zdrowi, lecz ci, którzy się źle mają. Nie przyszedłem powoływać sprawiedliwych, ale grzeszników” (Mt 9,12-13).

W Nowym Testamencie znajduje się wiele perykop, które mówią o odpuszczeniu grzechów konkretnym ludziom: człowiekowi sparaliżowanemu (Mt 9,1-8), Mateuszowi (Mt 9,9-13), kobiecie grzesznej, która przyszła do domu faryzeusza Szymona (Łk 7,36-49), kobiecie z Samarii (J 4,1-42), kobiecie cudzołożnej, która

¹³ Księgi pokutne posługują się dość specyficzną terminologią i dlatego warto ją poznać, aby właściwie rozumieć treść i sens nadawanej pokuty. Jako synonimy należy traktować pojęcia *penitere* i *ieiunare* w odniesieniu do grzechów związanych z nieumiarkowaniem w jedzeniu i picciu. Termin *superpositio* oznacza przedłużoną formę pokuty, najczęściej post, do rana następnego dnia. *Biduana* była postem dwudniowym z dzielącą dni nocą, zaś *triduana* był postem trzydniowym z dwiema nocami. Trzeba również poczynić uwagi dotyczące trwania postu jako jednej z form pokutnych. Najczęściej posty trwały 20, 30 lub 40 dni. Istniały także „czterdziestnice” (*quadragesimae*). Termin ten oznaczał coroczne posty trwające po czterdzieści dni przed Wielkanocą, po Pięćdziesiątnicy oraz przed Bożym Narodzeniem. One były obowiązkowe dla wszystkich wiernych. Natomiast pokuta modlitewna obejmowała jednorazowe lub wielokrotne odmówienie wyznaczonej ilości psalmów. Mógł to być cały Psalterz lub 100, 500, a nawet 1200 psalmów. Niekiedy modlitwę łączono z pokłonami, leżeniem krzyżem lub jałmużną. Zob. *Wprowadzenie*, w: *Księgi pokutne* (Synody i Kolekcje Praw, t. 5), układ i oprac. A. Baron, H. Pietras SJ, ŻMT 58, Kraków 2011, s. XVII.

¹⁴ Por. P. Visentin, *Penitenza*, w: *Nuovo Dizionario di Liturgia*, red. D. Sartore, A. M. Triacca, Milano 1993⁵, s. 990-991.

miała być ukamienowana (J 8,1-11), Piotrowi, który się zaparł Jezusa (J 21,1-19). Zbawcą misję Jezusa wobec ludzi grzesznych ilustrują również przypowieści o zaginionej owcy (Łk 15,1-7), zagubionej drachmie (Łk 15,8-10) czy przypowieść o synu marnotrawnym (Łk 15,11-32). Dla Jezusa ważne było pragnienie przemiany życia i serca, które okazywali przychodzący do Niego grzesznicy¹⁵.

W takim duchu rozpoczął się również synod biskupów Patryka, Auksiliusza i Iserninusa w 456 roku. We wstępie do szczegółowych kanonów, dziękując Bogu oraz przekazując pozdrowienia dla prezbiterów, diakonów i całego duchowieństwa, stwierdzają: „Wystarczy, jeśli będziemy upominać niedbałych, a nie obwiniać, jak mówi Salomon, *lepiej jest ganić, niż się gniewać* (Syr 20, 1)”¹⁶.

Te słowa podkreślają, że zamysłem ojców synodu było upomnienie, które winno prowadzić do podjęcia pokuty i nawrócenia serca. Dopiero po tym wprowadzeniu umieszczone zostały kanony zawierające konkretne przepisy natury dyscyplinarnej, które są bardziej upomnieniami i zachętami niż obwinianiem i wyznaczaniem kary. Przykładem może być uwaga skierowana do posługujących we wspólnocie lektorów: „Wreszcie niech nauczą się lektorzy (...), każdy niech śpiewa w swoim kościele”¹⁷. Podobne napomnienia dotyczą zajmujących się różnymi zbiórkami pieniężnymi: „Gdyby ktoś otrzymał pozwolenie i zbierałby ofiary, niech nie wymaga więcej, niż to konieczne”¹⁸, a także: „Gdyby zostało nadto coś z tej zbiórki, należy położyć to na ołtarzu biskupa, aby rozdano to innym potrzebującym”¹⁹. Uwagi te chronią i przestrzegają przed grzechem kradzieży, ale wprost o nim nie mówią.

O wartości pouczenia braterskiego pisał także Gildas. W jego dziele zatytułowanym *Wstęp Gildasa o pokucie* czytamy:

Gdyby ktoś zobaczył innego ze swych braci, że ten przekracza nakazy opata, nie powinien tego ukrywać przed opatem, lecz wcześniej napomnieć grzeszącego, aby ten sam wyznał opatowi, co złego uczynił. Wówczas można go uznać nie tyle za donosiciela, co prawdziwego wykonawcę reguły²⁰.

Ostrożność i roztropność w radykalnej ocenie grzechu reprezentuje św. Patryk. W kanonach, które są jemu przypisywane w sprawie grzechu popełnionego przez duchownego zajmującego jakieś stanowisko mówi najpierw o konieczności wykluczenia takiej osoby ze względu na wielką godność jego imienia. Jednak

¹⁵ Por. S. Virgulin, *Peccato*, w: *Nuovo Dizionario di Teologia Biblica*, red. P. Rossano, G. Ravasi, A. Girlanda, Cinisello Balsamo (Milano) 1988^s, s. 1130-1131.

¹⁶ *Synodus S. Patrici, etc. In Hibernia (456) Incipit*, s. 2*.

¹⁷ Tamże, 2.

¹⁸ Tamże, 4.

¹⁹ Tamże, 5.

²⁰ *Praefatio Gildae de poenitentia*, 27.

dopuszcza możliwość podjęcia pokuty dla zbawienia swojej duszy, ale nie potrafi odpowiedzieć, czy taka osoba winna wrócić do dawnego stanowiska: „Nie wiem jak odpowiedzieć na to pytanie. Bóg to wie”²¹. Stwierdzenie to odwołuje się do sądu Bożego i do Jego miłosierdzia. W podobnym duchu można zrozumieć kanon dotyczący wypełnienia pokuty w obliczu śmierci. Apostoł Irlandii pisze: „Jeśliby ktoś chorował, niech uczyni pokutę także z konieczności, ponieważ Bóg jest miłosierny”²².

Pragnienie braterskiego upomnienia, do którego zachęcał Chrystus (por. Mt 18,15-18), jest obecne również w *Księdze Pokutnej Finniana*. Kończąc swoją księgę, pisze:

Najdrożsi bracia, tych kilka rzeczy o lekarstwach pokuty, kierując się miłością do was, starałem się napisać zgodnie z nauką pisma lub zdaniem niektórych mędrców, ponad moje możliwości i uprawnienia (...). Tutaj kończy się to dziełko, Finnian zredagował dla swoich serdecznych synów, z powodu miłości oraz z zapalem wiary, jako pełen łaski Pisma, aby wszyscy ludzie zniszczyli wszystkie przestępstwa²³.

Teksty najstarszych irlandzkich ksiąg pokutnych, choć wymieniają konkretne grzechy i nakładają za ich popełnienie określone pokuty, to jednak zawsze na pierwszym miejscu stawiają nawrócenie serca rozumiane jako oczyszczenie z grzechu i powrót do jedności z Bogiem i Kościołem. W księgach tych nie znajdujemy kanonu, który nie dopuszczałby odpuszczenia grzechów po odbyciu odpowiedniej pokuty. Należy także zauważyć, że poszczególne kanony bardzo mocno akcentują, że podejmowane czyny pokutne służą dobru człowieka, gdyż pozwalają mu doświadczyć Bożego miłosierdzia.

2. Uznanie własnych grzechów drogą do doświadczenia Bożego miłosierdzia

Księga pokutna przypisywana Finnianowi z Clonard (zm. około 550 r.), odnosząc się do grzechów popełnionych myślą, wskazuje skruchę, wyrażoną uderzeniem się w pierś, oraz prośbę o łaskę Bożą i zadośćuczynienie jako drogę do przebaczenia. Finnian pisze w tym kontekście o odzyskaniu zdrowia (*ut sanus sit*)²⁴. To określenie pojawia się w jego księdze pokutnej zawsze, kiedy mówi o grzechach myśli, czyli o tych, które nie zostały popełnione jako konkretne czyny. Dla Finniana pokuta jest lekarstwem na popełnione grzechy. W jego *Poenitentiale* przekonanie to poja-

²¹ *Canones S. Patricio adscripti*, 4.

²² Tamże, 7.

²³ *Poenitentiale Vinniani* (Finnian), *Epilogus*, s. 23*.

²⁴ Tamże, 1.

wia się wielokrotnie. W kontekście złożenia fałszywej przysięgi, którą uważał za wielką zbrodnię, najpierw zastanawia się, czy taką winę można w ogóle odpłacić. Zaraz jednak dodaje, że lepiej jest pokutować, niż tracić nadzieję, gdyż wielkie jest miłosierdzie pochodzące od Boga. W związku z tym człowiek fałszywie przysięgający powinien odbyć pokutę trwającą siedem lat i przez całe życie już nigdy więcej nie przysięgać, czynić dobro, uwolnić niewolnicę lub niewolnika, lub dać jałmużnę biednym i potrzebującym²⁵. Punktem wyjścia jest w tym przypadku, że grzesznik uzna swoje winy, okaże skruchę i gotowość podjęcia pokuty. Tylko uznanie własnego grzechu oraz podjęcie wyznaczonej pokuty jest wyrazem początku nawrócenia się grzesznika i prowadzi go do doświadczenia Bożego miłosierdzia, czyli do przebaczenia popełnionego grzechu²⁶.

Konieczność uznania własnej winy zaniedbania podkreśla kanon z *Księgi Pokutnej Finniana* mówiący o śmierci dziecka przed chrztem:

Gdyby czyjekolwiek dziecko zmarło bez chrztu i zostało zgubione z powodu nierozwagi, to wielką zbrodnią jest zgubić czyjąś duszę, jednak można zyskać odkupienie dzięki pokucie, gdyż nie ma żadnej zbrodni, której nie można by odkupić dopóki jesteśmy w tym ciele (por. 2 Kor 5,6; 1 P 1,13)²⁷.

Najlepszą formą pokuty są czyny będące przeciwnościami do popełnionych grzechów. Należy tak długo czynić pokutę w płaczu i łzach dzień i noc, jak długo grzechy będą obecne w sercu. Podejmowane przeciwności grzechów oczyszczają serca i rodzą niebiańskie cnoty. Finnian wskazuje przeciwności do konkretnych grzechów:

Cierpliwość powinna powstać zamiast gniewu, łagodność oraz miłość Boga i bliźnich zamiast nienawiści, zamiast obelg wstrzeźliwość serca i języka, zamiast smutku radość duchową, zamiast chciwości szczodroblivość²⁸.

Nie uznając własnych grzechów oraz poprzez niechęć do podjęcia pokuty, człowiek sam zamyka się na przebaczenie i Boże miłosierdzie. Finnian jednoznacznie stwierdza:

Gdyby natomiast się nie nawrócił, niech będzie ekskomunikowany i objęty anatemą przez wszystkich chrześcijan, wygnany z ojczyzny, obity różgami aż do czasu, gdy się nawróci – jeśli się skruszy²⁹.

²⁵ Tamże, 22.

²⁶ Por. tamże.

²⁷ Tamże, 47.

²⁸ Tamże, 29.

²⁹ Tamże, 32.

Jednak i w tym przypadku ostatecznie istnieje możliwość podjęcia pokuty i nawrócenia dającego pojednanie z Bogiem. Wybrane kanony z irlandzkich ksiąg pokutnych jasno pokazują, że proces powrotu do Boga i doświadczenie Jego miłosierdzia zaczyna się od uznania przez człowieka popełnionego grzechu i podjęcia czynów pokutnych. Postawa stanięcia w prawdzie o swojej słabości zawsze otwiera grzesznika na miłosierną miłość Boga.

3. Roztropność kapłana w nadawaniu pokuty

Należy podkreślić, że pierwsze irlandzkie księgi pokutne i związane z nimi nauczanie lokalnych synodów podkreślają konieczność uznania własnych grzechów i wyznania ich wobec Boga (grzechy myśli) i przedstawiciela Kościoła. Przyjęcie pokuty winno być wyrazem skruchy grzesznika i gotowości nawrócenia. Prawdziwa pokuta prowadzi do przemiany ludzkiego serca, którego konsekwencją jest pojednanie z Bogiem i braćmi. Według św. Kolumbana prawdziwa pokuta polega na niepopelnianiu grzechów, a jeśli się by je popełniło, to należy je opłakiwać, pokutując³⁰. Warto w tym miejscu odnieść się jeszcze do *Poenitentiale Cummaeni*, księgi pokutnej pochodzącej z nieco późniejszego okresu, jednak zależnej od Finniana i od *Wstępu Gildasa o pokucie*, która mówi o roli kapłana w nadawaniu pokuty. Tekst podkreśla, że powinien być roztropnym i brać pod uwagę wykształcenie i status społeczny grzesznika. Bóg najlepiej zna ludzkie serca i On będzie sądził według zasady: „komu więcej dano, od tego więcej wymagać się będzie” (por. Łk 12,48). Odpuszczenie grzechów rozpoczyna się już w momencie przyjęcia przez grzesznika nałożonej na niego pokuty. Rolą kapłana – spowiednika, w odniesieniu do każdej osoby grzeszącej, jest upominanie, napominanie, uczenie, prowadzenie do pokuty, poprawianie błędów, wyprowadzenie z wad i uczynienie grzesznika takim, by po nawróceniu Bóg był mu łaskawy³¹. Pokuta w irlandzkich księgach penitencjalnych jest najskuteczniejszym lekarstwem na przebaczenie grzechów i powrót do Boga i Kościoła. Nikomu, kto pragnie wejść na tę drogę, nie można jej zamykać. Finnian podkreślał, że zawsze można zyskać odkupienie dzięki pokucie, gdyż nie ma takiego grzechu, którego nie można by odkupić, dokąd żyjemy w ciele (por. 2 Kor 5,6; 1 P 1,13)³². Jednak brak nawrócenia i podjęcia pokuty prowadzi do ekskomuniki, wygnania z ojczyzny i obicia różgami³³.

---

³⁰ *Paenitentiale Sancti Columbani*, 1.

³¹ Zob. *Poenitentiale Cummaeni, Epilogus*, s. 85*.

³² *Poenitentiale Vinniani* (Finnian), 47.

³³ Tamże, 32.

Należy także podkreślić, że autorzy ksiąg pokutnych wzywali do roztropności i różnorodności w nadawaniu pokuty. Wymownym świadectwem jest Prolog B w *Poenitentiale Cummaeni*, gdzie w pierwszej części podano kanony dla mnichów:

W związku z różnorodnością win, różne są również kary. Tak samo przecież i leczący ciała przepisują lekarstwa według różnych zasad. Inaczej leczą rany, inaczej choroby, jeszcze inaczej wzdęcia, siność, inaczej gangrenę, anemię, złamania i oparzenia. Podobnie lekarze ducha duchowe schorzenia: choroby, winy, bóle, niedomagania i słabości powinni leczyć różnymi metodami. Jednak lekarzy duchowych jest bardzo niewielu, zatem aby poznać te rzeczy, uleczyć je i wzmocnić to, co słabe, wskazujemy nawet te nieliczne nakazy zgodnie z tradycją ojców i naszym, częściowym zrozumieniem, ponieważ w części opisujemy metody dawnej tradycji, w części według naszego rozeznania (1Kor 13,9)³⁴.

Tekst św. Kolumbana wzywa lekarzy ducha, których jest niewielu, by w celu uzdrowienia i umocnienia nadawali zróżnicowane pokuty. Tak jak różnie leczy się choroby ciała, tak również powinno być zróżnicowane leczenie ducha. Mając na uwadze, że prawdziwych lekarzy ducha jest niewielu, w dalszej części swojej księgi pokutnej podaje bardzo konkretne zasady dotyczące grzechów i związanej z nimi pokuty.

Zasadnicza różnica w nadawaniu pokuty za te same grzechy wiązała się ze stanem osoby grzeszącej. Pokuty osób duchownych czy sprawujących były zdecydowanie surowsze od pokut nadawanych ludziom świeckim i biednym. W przypadku grzechu homoseksualnego popełnionego przez osobę duchowną należało nałożyć na niego dziesięć lat pokuty, z czego trzy pierwsze lata musiał pościć o chlebie i wodzie³⁵. Za ten sam grzech osoba świecka była zobowiązana do pokuty trwającej siedem lat, z czego trzy pierwsze lata o chlebie, wodzie, soli oraz suchych owocach ogrodu³⁶.

W przypadku kradzieży duchowny musiał podjąć pokutę o chlebie i wodzie trwającą jeden rok i oczywiście zwrócić poszkodowanemu skradzione rzeczy. Gdyby nie mógł ich oddać, pokutę wydłużano do trzech lat. W przypadku osoby świeckiej za ten sam grzech nakładano pokutę trwającą trzy razy po czterdzieści dni o chlebie i wodzie oraz zwrot skradzionej rzeczy. Recydywa grzechu kradzieży za każdym razem zwiększała czas pokuty³⁷.

Grzech cudzołóstwa i poczęcie dziecka przez osobę duchowną domagało się siedmioletniego wygnania i pokuty o chlebie i wodzie. Osoba ta miała również

³⁴ *Paenitentiale Sancti Columbani*, B, Prologus, s. 32*-33*.

³⁵ Por. tamże, 3(15).

³⁶ Por. tamże, 15(27).

³⁷ Por. tamże, 19(31).

zakaz mieszkania z innymi duchownymi³⁸. W przypadku osoby świeckiej za taki czyn należało pokutować przez trzy lata. Winien też powstrzymać się od współżycia z własną żoną³⁹.

Takie zróżnicowanie pokut nakładanych na osoby grzeszące można spotkać już we wcześniejszych irlandzkich księgach pokutnych. W *Księdze Finnian* osoba duchowna za grzechy myśli dotyczące zranienia lub morderstwa powinna podjąć pokutę o chlebie i wodzie trwającą pół roku⁴⁰. Osoba świecka za te same myśli winna pokutować tydzień. Finnian tłumaczy to w następujący sposób: „bo jest człowiekiem tego świata, jego wina powinna być lżejsza na tym świecie, a nagroda mniejsza w przyszłym”⁴¹. W przypadku faktycznego zranienia duchowny musiał pokutować o chlebie i wodzie cały rok i nie mógł w tym czasie wykonywać żadnych posług kościelnych. Natomiast osoba świecka była zobowiązana do pokuty trwającej czterdzieści dni i udzielenia pieniężnego wynagrodzenia osobie zranionej⁴².

Wymienione przykłady popełnianych grzechów i nakładanych czynów pokutnych pokazują ich zróżnicowanie. Można łatwo zauważyć, że za te same grzechy inne pokuty otrzymywały osoby duchowne i inne świeccy. Wydaje się, że twórcy pierwszych irlandzkich ksiąg pokutnych kierowali się ewangeliczną zasadą: „Komu wiele dano, od tego wiele wymagać się będzie; a komu wiele powierzono, tym więcej od niego żądać będą” (Łk 12,48).

Podsumowanie

Najstarsze irlandzkie księgi pokutne stanowią bardzo interesujące źródło poznania i zrozumienia istoty pokuty w młodym Kościele Wysp Brytyjskich. Kościół irlandzki w odniesieniu do osób popełniających grzechy kierował się zasadami Ewangelii, stosując braterskie upomnienie oraz wzywał do nawrócenia przez czynienie pokuty. Podejmowane czyny pokutne miały prowadzić do nawrócenia serca oraz do pojednania z Bogiem i Kościołem. Księgi pokutne pokazują, że w okresie od V do VI wieku nie lekceważono grzechu. Przeciwnie, surowość nakładanych pokut pokazuje, że grzech traktowano bardzo poważnie. Wczytując się w teksty źródłowe, można stwierdzić, że grzechy burzyły relację z Bogiem i ludźmi. Mimo iż istniała możliwość powtórzenia pokuty za popełniony grzech, wielokrotnie zachęcano, by chrześcijanie byli prawdziwymi świadkami Chrystusa i żyli w wolności od jakiegokolwiek grzechu.

---

³⁸ Por. tamże, 2(14).

³⁹ Por. tamże, 14(26).

⁴⁰ Por. *Poenitentiale Vinniani* (Finnian), 6.

⁴¹ Tamże, 7.

⁴² Por. tamże, 8-9.

W procesie nawrócenia bardzo ważne było uznanie grzechu w swoim sercu i wyznanie go przed opatem, biskupem lub innym prezbiterem. Tylko w takiej sytuacji można było przyjąć i rozpocząć szczegółowo wyznaczoną przez penitencjały pokutę. Pojednanie z Bogiem i Kościołem zależało od wewnętrznego nastawienia osoby grzeszącej. Prawdziwy żal, skrucha serca i gorliwe wypełnianie czynów pokutnych otwierało przed grzesznikiem drogę do pojednania i doświadczenia Bożego miłosierdzia. Kościół irlandzki w swoich księgach pokutnych pokazuje wielką troskę o zbawienie ludzi, którzy zgrzeszyli i dlatego wyznaczając im konkretne pokuty, daje im zawsze szansę powrotu. Jednak ostateczną decyzję podejmował grzesznik przez przyjęcie lub odrzucenie wyznaczonej pokuty.

Dokonując szczegółowej analizy katalogów grzechów znajdujących się w starożytnych irlandzkich księgach pokutnych, łatwo można zauważyć, że również dziś możliwe jest stworzenie niemal identycznych katalogów grzechów popełnianych przez chrześcijan. Tego samego nie można powiedzieć o nakładanych pokutach za popełniane grzechy. Bardzo często są one nieadekwatne i nie prowadzą do prawdziwego żalu i nawrócenia serca. Co więcej, w niektórych środowiskach kościelnych rzeczywiste ciężkie grzechy przestano uważać za poważne wykroczenia przeciw prawu Bożemu i Kościołowi. W takich wypadkach nie oczekuje się od wiernych podjęcia prawdziwej pokuty i zadośćuczynienia. W tym kontekście rodzi się retoryczne pytanie: czy lekceważenie grzechu i pokuty przez chrześcijan nie osłabia ewangelizacyjnej misji Kościoła?

Streszczenie

Artykuł ukazuje cel i naturę pokuty w najstarszych irlandzkich księgach pokutnych pochodzących z przełomu V i VI wieku. Na Wyspach Brytyjskich narodziła się nowa forma pokuty nazwanej potem „pokutą taryfikowaną”. W odróżnieniu od pokuty praktykowanej na kontynencie europejskim była ona powtarzalna. Penitencjały zawierające listę grzechów i praktyki pokutne, które trzeba było podjąć, by uzyskać rozgrzeszenie, ukazują również cel i naturę pokuty. Jej istotą było zerwanie z grzechem i nawrócenie serca. Początkiem nawrócenia było uznanie popełnionego grzechu, pokorne przyjęcie i wypełnienie pokuty. Nawrócenie przywracało jedność z Bogiem i wspólnotą kościelną. Wielkość pokuty za popełnione grzechy zależała od stanu, niekiedy majątku, osoby popełniającej grzech. Najsurowsze pokuty, w celu uzyskania przebaczenia grzechu, musieli odbywać duchowni, gdyż uważano ich za osoby będące najbliżej Boga i w związku z tym to oni powinni dawać autentyczne świadectwo wiary i miłości. Starożytne irlandzkie księgi pokutne nie znały grzechów nieodpuszczalnych. Jedynie odmowa przez człowieka podjęcia pokuty sprawiała, że nie mógł on uzyskać przebaczenia grzechów.

Słowa kluczowe

grzech, pokuta, post, modlitwa, nawrócenie, przebaczenie, miłosierdzie, księgi pokutne

The nature and aim of penance in Irish penitents of the 5th and 6th centuries

Summary

This article presents the purpose and nature of repentance in Ireland's oldest books of penance, dating from the fifth and sixth centuries. In the British Isles, a new form of penance was born, later known as "tariffed penance". Contrary to the penance practiced on the European continent, it was repetitive. The penitents, who listed the sins and penitential practices that had to be practiced in order to obtain absolution, also show the purpose and nature of repentance. The essence of repentance was to break away from sin and convert the heart. The beginning of conversion was recognition of the committed sin and humble acceptance and fulfillment of penance. A conversion restored unity with God and the Church community. The scale of penance for the committed sins depended on the condition, sometimes property, of the person who committed the sin. The most severe penances, in order to obtain forgiveness of sin, had to be performed by the clergy, because they were considered to be persons closest to God and therefore they were supposed to give an authentic witness of faith and love. The ancient Irish books of penance knew no unforgivable sins. Only man's refusal to accept penance made him unable to obtain forgiveness of his sins.

Keywords

Sin, penance, fast, prayer, conversion, forgiveness, mercy, penitential books

Bibliografia

- Canones S. Patricio adscripti*, Mansi VI, 521-528; Wilkins 6-7, tłum. B. Frontczak: *Kanony przypisywane św. Patrykowi*, w: *Księgi pokutne* (Synody i Kolekcje Praw, t. 5), układ i oprac. A. Baron, H. Pietras SJ, ŻMT 58, Kraków 2011, s. 7*-8*.
- Excerpta de Libro Davidis* (ca. 500-566), Wasserschleben, 101-102; Haddan, 118-120; Schmitz I, 492-493; Bieler; Ciprotti, tłum. J. Łukaszewska-Haberko, H. Pietras: *Wypisy z Księgi Dawida* (ok. 500-566), w: *Księgi pokutne* (Synody i Kolekcje Praw, t. 5), układ i oprac. A. Baron, H. Pietras SJ, ŻMT 58, Kraków 2011, s. 9*-11*.
- Kwiatkowski D., *Rzeczywistość grzechu i praktyki pokutne w „Paenitentiale Vigilantium (albeldense)”*, „Liturgia Sacra” 18(2012)1, s. 113-126.
- Martimort A. G., *La Chiesa in preghiera. I sacramenti*, t. 3, Brescia 1987.
- Nadolski B., *Liturgika. Sakramenty, sakramentalia, błogosławieństwa*, t. III, Poznań 1992.
- Poenitentiale Cummaeni* (saec. VII), Zettinger, Mainz 1902, 505-523; Bieler, 108-134, tłum. A. Baron, J. Łukaszewska-Haberko, H. Pietras: *Księga pokutna Kummeana* (VII wiek), w: *Księgi pokutne* (Synody i Kolekcje Praw, t. 5), układ i oprac. A. Baron, H. Pietras SJ, ŻMT 58, Kraków 2011, s. 70*-85*.
- Paenitentiale Sancti Columbani* (ca. 543-615), (J. Laporte, *Le Penitentiel de Saint Colomban. Introduction et édition critique*), Monumenta Christiana Selecta 4, Tournai, Desclée 1958; cf. Bieler 96-106, tłum. S. Kalinkowski: *Księga pokutna św. Kolumbana* (ok. 543-615), w: *Księgi pokutne* (Synody i Kolekcje Praw, t. 5), układ i oprac. A. Baron, H. Pietras SJ, ŻMT 58, Kraków 2011, s. 31*-37*.

- Poenitentiale Vinniani* (Finnian) (ante 550), Wasserschleben 108-119; L. Bieler 74-94; P. Ciprotti 8-16, tłum. A. Baron, J. Łukaszewska-Haberko, H. Pietras: *Księga pokutna Finiana* (przed 550), w: *Księgi pokutne* (Synody i Kolekcje Praw, t. 5), układ i oprac. A. Baron, H. Pietras SJ, ŻMT 58, Kraków 2011, s. 14*-24*.
- Praefatio Gildae de poenitentia* (s. VI), Wasserschleben 105-108; Haddan 113-115; Smitz I, 496-497; Bieler 60-65; Ciprotti 19-21, tłum. J. Łukaszewska-Haberko, H. Pietras: *Wstęp Gidasa o pokucie* (w. VI), w: *Księgi pokutne* (Synody i Kolekcje Praw, t. 5), układ i oprac. A. Baron, H. Pietras SJ, ŻMT 58, Kraków 2011, s. 27*-30*.
- Santantoni A., *Riconciliazione in Roma nell'Occidente non romano*, w: *Scientia Liturgica. Sacramenti et Sacramentali*, red. A. J. Chupungco, t. 4, Casale Monferrato 1984, s. 143-175.
- Sinodus Luci Victoriae* (ca. 569), Wasserschleben 104; Haddan 118; Schmitz I, 494; Bieler 68; Ciprotti 19, tłum. J. Łukaszewska-Haberko, H. Pietras: *Synod w Lucus Victoriae* (ok. 569), w: *Księgi pokutne* (Synody i Kolekcje Praw, t. 5), układ i oprac. A. Baron, H. Pietras SJ, ŻMT 58, Kraków 2011, s. 25*-26*.
- Synodus Aquilonalis* (ca. 519), Wasserschleben 103; Haddan 117; Schmitz I., 493-494; Bieler 66; Ciprotti 18, tłum. J. Łukaszewska-Haberko, H. Pietras: *Synod Północnej Brytanii* (ok. 519), w: *Księgi pokutne* (Synody i Kolekcje Praw, t. 5), układ i oprac. A. Baron, H. Pietras SJ, ŻMT 58, Kraków 2011, s. 12*-13*.
- Synodus S. Patrici, etc. In Hibernia (456) Incipit*, Mansi VI, 513; Wilkins 2; Bieler 54; Ciprotti 37, tłum. B. Frontczak: *Synod św. Patryka, itd. w Irlandii (456)*, w: *Księgi pokutne* (Synody i Kolekcje Praw, t. 5), układ i oprac. A. Baron, H. Pietras SJ, ŻMT 58, Kraków 2011, s. 2*-6*.
- Virgulin S., *Peccato*, w: *Nuovo Dizionario di Teologia Biblica*, red. P. Rossano, G. Ravasi, A. Girlanda, Cinisello Balsamo (Milano) 1988⁵, s. 1122-1140.
- Visentin P., *Penitenza*, w: *Nuovo Dizionario di Liturgia*, red. D. Sartore, A. M. Triacca, Milano 1993⁵, s. 989-1009.
- Vogel C., *Il peccatore e la penitenza nel medioevo. Il edizione italiana riveduta e ampliata a cura di Clara Achille Cesarini*, Torino 1988.
- Wprowadzenie*, w: *Księgi pokutne* (Synody i Kolekcje Praw, t. 5), układ i oprac. A. Baron, H. Pietras SJ, ŻMT 58, Kraków 2011, s. XV-XX.